

Порівняльно-правове дослідження

способів, місця і часу вчинення деяких злочинів проти довкілля за Кримінальним кодексом України 1960 та 2001 рр.

В. К. Матвійчук

доктор юридичних наук, заслужений працівник народної освіти України

У статті проведено порівняльно-правове дослідження способів, місця і часу вчинення злочинів проти навколишнього природного середовища за Кримінальними кодексами України 1960 та 2001 рр.

Ключові слова: місце, час вчинення злочину, спосіб вчинення злочину.

В статье проведено сравнительно-правовое исследование способов, места и времени совершения преступлений против окружающей среды по Уголовным кодексам Украины 1960 и 2001 гг.

Ключевые слова: место, время совершения преступления, способ совершения преступления.

The article provides a comparative legal research methods, location and time of the commission of crimes against the environment to the Criminal Code in 1960 and 2001.

Keywords: place, time of the offense, the way of the crime.

Дослідження таких ознак об'єктивної сторони складів злочинів проти довкілля, як спосіб, місце і час вчинення злочинів, а особливо їх порівняльно-правове дослідження важливе для теорії кримінального права та кваліфікації цих діянь.

Проблемою способів, місця і часу вчинення злочинів проти довкілля займалися такі вчені, як В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко, В. О. Навроцький, С. Б. Гавриш, В. М. Присяжний, І. О. Харь та інші. Проте ці проблеми до цього часу не знайшли свого належного розв'язання.

Мета статті полягає в порівняльно-правовому дослідженні способів, місця і часу вчинення злочинів проти довкілля за Кримінальними кодексами України 1960 та 2001 рр. (далі — КК України).

Проведемо дослідження такої ознаки об'єктивної сторони злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища, як спосіб їх вчинення. Маючи достатнє теоретичне обґрунтування цієї ознаки, звернемося до її прояву в досліджуваних злочинах. При цьому проведемо таке дослідження спочатку стосовно злочинів, що були передбачені КК України 1960 р., а потім стосовно КК України 2001 р. Характерною особливістю об'єктивної сторони деяких злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища, є те, що спосіб є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину. Крім того, як свідчить аналіз ч. 2 і 3 ст. 89 КК України 1960 р., він чітко визначений, а саме — знищення лісових масивів шляхом підпау. І, навпаки, у ч. 3 ст. 89 КК України 1960 р. нечітко визначений — зокрема знищення лісових масивів іншим загальнонебезпечним способом. Невизначеність способу вчинення екологічних злочинів характерна для ст. 161 КК України 1960 р. — зокрема «забороненими способами». Лише з допомогою вивчення судової практики встановлено, що це «загальнонебезпечні» і «винищувальні спосо-

би», такими можуть бути полювання «котлом», «підковою», «засадами», «пострілом з-під фар», «вибухи», «розкопування нори», «заливання нори». Така сама проблема властива й для ст. 162 КК України 1960 р., де йдеться про заборонені способи вилову риби, водних звірів та інших видів водних добувних промислів. Вивчення кримінальних справ свідчить, що на практиці зустрічаються такі способи вчинення цього злочину: із застосуванням вибухових, отруйних речовин, струму високої напруги, вогнепальної зброї тощо.

Перерахувати всі способи незаконного полювання або незаконного заняття рибним, звіриним або іншим добувним водним промислом неможливо. Але для визначення межі дії кримінального закону необхідно було б у ст. ст. 161 та 162 КК України 1960 р. способи назвати так — «загальнонебезпечні і винищувальні способи». Для злочинів, передбачених ч. 1 ст. 89 КК України, ст. ст. 157–160, 162¹, 163, 163¹, 207, 227¹, 228, 228¹ КК України 1960 р. спосіб вчинення цих злочинів не був обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу цих злочинів.

Тепер розглянемо спосіб злочинів щодо навколишнього природного середовища за чинним КК України 2001 р. Цей спосіб є ознакою таких складів злочинів: ч. 1 ст. 245 КК України (способи: 1) вогнем; 2) іншим загальнонебезпечним способом — тут характерна невизначеність способу). Під таким способом слід розуміти будь-який спосіб знищення або пошкодження лісових масивів, унаслідок чого створюється загроза для життя та здоров'я людей, або заповідання значних матеріальних збитків (вибух, затоплення, обвал тощо); ч. 2 ст. 248 КК України (спосіб — масове знищення звірів, птахів чи інших видів тваринного світу); ч. 2 ст. 249 КК України (спосіб — масове знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу). Це має місце тоді, коли для добування предметів,

зазначених у диспозиції, використовується спосіб, за якого шляхом зневоднення водного об'єкта, підпалу, затоплення, вибуху або використання загальнонебезпечних засобів гине велика кількість риби, звірів, гине вся популяція тощо; ч. 2 ст. 252 КК України (способи: 1) шляхом підпалу; 2) іншим загальнонебезпечним способом). Це може бути вибух, затоплення, застосування загальнонебезпечних засобів. Для всіх інших складів злочинів, що стосуються цієї сфери, спосіб вчинення цих злочинів не є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цих складів злочинів.

Місце і час вчинення злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища. Це питання розглянемо спочатку стосовно КК України 1960 р., а потім стосовно КК України 2001 р.

Аналіз кримінального законодавства дає підставу стверджувати, що така ознака об'єктивної сторони складу деяких злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища, як місце, була обов'язковою для деяких з цих злочинів. Так, у частинах 1 і 2 статті 89 КК України 1960 р. є склад злочинів, для яких характерне було місце вчинення злочину — територія лісових масивів. У статті 161 КК України 1960 р. місце вчинення злочину було названо: полюванням у недозволеніх місцях, тобто там, де полювання взагалі заборонено, і для заняття ним був потрібний спеціальний дозвіл (заповідники, заказники, територія міст і населених пунктів), це стосувалось також зелених зон навколо міст і населених пунктів, зон розміщення промислових підприємств, транспортних шляхів, державних мисливських, лісомисливських і заповідно-мисливських господарств, розплідників мисливських звірів і птахів, інших територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Незаконне заняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом є складом злочину, для якого була обов'язкова ознака об'єктивної сторони

місця вчинення злочину (ст. 162 КК України 1960 р.) — не дозволені для промислу місця, де вилов риби, інших водних тварин заборонений взагалі, обмежений часом чи певним місцем. Наприклад, у певних водоймах рибальство зовсім заборонено (заповідники, заказники, зимувальні ями тощо), у деяких він дозволяється тільки після нересту, а в інших допускається лише любительський лов. Не дозволяється займатися промислом на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду.

Згідно зі статтею 163¹ КК України 1960 р. місце вчинення злочину було обов'язковою ознакою його об'єктивної сторони — певний район (ділянка) континентального шельфу України. Цікаво, що зміни і доповнення до ст. 207 КК України 1960 р. ввели обов'язкову ознаку складу злочину — місце його вчинення, яка позначена словами «території природно-заповідного фонду». Місцем учинення злочину, передбаченого ст. 228¹ КК України 1960 р., як випливає із закону, було внутрішнє море, територіальне море України, відкрите море.

Як свідчить вивчення праць авторів, які працювали над об'єктивною стороною складу злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища, то ми не бачимо їх зацікавленості в установленні місця вчинення злочинів у зазначеній сфері. Виняток з цього правила становить В. А. Широков, але й він торкається цієї проблеми лише в складі злочину, передбаченого ст. 167¹ КК РРФСР (ст. 163¹ КК України 1960 р.) [1, с. 24]. Таке становище зумовлено й судовою практикою. Так суди встановлювали таку ознаку лише об'єктивної сторони, як місце, у 70 % справ, та й то лише за ст. 161, 162 КК України 1960 р., що не сприяло чистоті і повноті кваліфікації. Про це слід було б згадати в постанові пленуму Верховного Суду України, яка стосується зазначеної категорії справ.

Вивчення кримінальних справ, а також кримінального законодавства 1960 р. свід-

чить про те, що для ч. 1 ст. 89 КК України, ст. ст. 157–159, 161 (за винятком ознаки «в недозволених місцях»), ст. 162 (за винятком ознаки «в недозволених місцях»), ст. 162¹, 163, 207 (за винятком ознаки «на території природно-заповідного фонду»), ст. 228 місце вчинення злочину не було обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складів злочину. Про це свідчить і судова практика. Отже, вивчення вказаних злочинів, їхнє місце вчинення не встановлювалось.

Тепер дослідимо такі ознаки, як місце і час учинення злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища, за КК України 2001 р. Відповідно до статті 237 КК України місце вчинення злочину характеризується як територія, що зазнала забруднення. Щодо цієї ознаки, то вона згадується лише у двох публікаціях. Так, одні автори під територією, що зазнала забруднення, розуміють певну територію України, включаючи її надра й атмосферне повітря [2, с. 415]. Інші вважають, що це частина земної поверхні з властивими їй природними та створеними внаслідок діяльності людей умовами та ресурсами, а також повітряними просторами та надрами [3, с. 526]. Уявляється, що перша точка зору є більш сприйнятливою, а друга, хоча й дещо схожа, але посилення в ній на Закон України «Про планування і забудову територій» від 20 квітня 2000 р. [4] дещо звужує поняття території, яке дається в Законі України «Про державний кордон» [5]. Тому такою територією може бути все, що належить до території України, якщо вона зазнала забруднення, як це вказано у ст. 237 КК України.

Щодо частини 1 статті 238 КК України місцем вчинення злочину є район з підвищеною екологічною небезпекою, а в ч. 2 цієї статті місцем вчинення злочину називається місцевість, оголошена зоною надзвичайної екологічної ситуації.

Цікаво, що в усіх існуючих публікаціях автори не називають і не розкривають ознаку місця, зазначену в ч. 1 ст. 238 КК Украї-

ни. Також не називають і місцевість оголошеною зоною екологічної ситуації як місце вчинення злочину. Водночас, не називаючи цю ознаку місцем вчинення злочину, у двох публікаціях все ж таки дається її тлумачення. Так, В. І. Антипов вважає, що це окрема місцевість України, на якій виникла надзвичайна екологічна ситуація [6, с. 530]. О. О. Дудоров зауважує, що під зоною надзвичайної екологічної ситуації він розуміє зокрема місцевість України, де виникла надзвичайна екологічна ситуація, за якої сталися негативні зміни в довкіллі, що потребують з боку держави застосування надзвичайних заходів [7, с. 636]. Нам здається, що саме тлумачення зазначеними авторами цієї ознаки є переконливим, оскільки воно ґрунтується на Законах України «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру» від 8 червня 2000 р. [8] та «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» від 13 липня 2000 р. [9].

У частині 2 статті 240 КК України місце вчинення злочину характеризується так: «на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду». В. І. Антипов і М. М. Панько до природно-заповідного фонду відносять: 1) природні території та природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, урочища; 2) штучно створені об'єкти — ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва [6, с. 535; 10, с. 508]. Інші автори опублікованих праць не торкнулися цієї проблеми.

На наш погляд, зазначена вище думка авторів сприйнятлива, оскільки вона спирається на ст. 3 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» від 16 червня 1992 р. [11]. Хоча ніхто з авторів опублікованих робіт не зазначив, що ознакою об'єктивної сторони складу злочину є місце. На наш погляд, думка В. І. Антипова

щодо такої обов'язкової ознаки об'єктивної сторони, як місце, передбаченої у складах злочинів ст. ст. 241, 242 КК України, є необґрунтованою, оскільки вона як обов'язкова в наведених діяннях не передбачена.

У статті 243 КК України місцем вчинення злочину, як випливає із закону, є внутрішнє море, територіальне море в межах виключної (морської) екологічної зони. На превеликий жаль, автори всіх опублікованих праць, що аналізують цей склад злочину, не називають таку обов'язкову ознаку об'єктивної сторони цього складу злочину, як місце. Це питання також упущене і в слідчій, і в судовій практиці. У жодному вирокі чи обвинувальному висновку посилення на цю ознаку відсутнє. Згідно зі статтею 244 КК України місце вчинення злочину — обов'язкова ознака його об'єктивної сторони складу — є певний район (ділянка) континентального шельфу України. Для статті 245 КК України, як свідчить наше дослідження, місцем вчинення злочину є територія лісових масивів, територія зелених насаджень навколо населених пунктів або територія зелених насаджень уздовж залізниць. Наші аргументи базуються на аналізі ст. 245 КК України.

У статті 246 КК України також ідеться про ознаку об'єктивної сторони складу злочину, як місце: «у лісах, захисних та інших лісових насадженнях», «у заповідниках», «на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду», «в особливо охоронюваних лісах». Відповідно до статті 248 КК України місцем вчинення злочину є: заповідник, інші території, об'єкти природно-заповідного фонду. У статті 249 КК України, як вважає В. А. Клименко, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину є місце вчинення злочину. На наш погляд, таке твердження не має обґрунтування, адже така ознака відсутня в законі. Відповідно до статті 252 КК України місце вчинення злочину — обов'язкова ознака об'єктивної сторони складу злочину — території, взяті

під охорону держави, та об'єкти природно-заповідного фонду.

Вивчаючи праці авторів, що в тій чи іншій мірі працювали над проблемами об'єктивної сторони складів злочинів, що стосувалися і стосуються навколишнього природного середовища, ми не знаходимо їх зацікавлення в установленні місця вчинення досліджуваних злочинів. Виняток з цього правила становлять праці В. А. Широкова, В. А. Клименка, В. І. Антипова. Але В. А. Широков торкався цієї проблеми лише в складі злочину, передбаченого ст. 167¹ КК РСФСР (ст. 163¹ КК України 1960 р.), а В. А. Клименко помилоково називає таку ознаку у ст. 249 КК України 2001 р. Невдача підстерегла і В. І. Антипова щодо складів злочинів, передбачених ст. ст. 241 та 242 КК України 2001 р. Таке саме становище і судовій практиці. Суди лише встановлювали таку ознаку об'єктивної сторони, як місце, у 70 % справ, та й то лише за ст. 248 КК України за чинним КК України (та за ст. ст. 161, 162 КК України 1960 р.). Це не сприяє чистоті і повноті кваліфікації. Про це необхідно було б зазначити в постанові Пленуму Верховного Суду України, що стосується зазначеної категорії справ.

Вивчення кримінальних справ і кримінального законодавства за чинним КК України свідчить про те, що для ст. ст. 236, 239, ч. 1 ст. 240 та ч. 2 ст. 240 (за винятком вчинених на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду), ст. ст. 241, 242, 247, ст. 248 (за винятком полювання в заповідниках або на інших територіях та об'єктах природно-заповідного фонду), ст. ст. 249, 250–254 КК України місце вчинення злочину не є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони зазначених нами складів злочинів. Про це свідчить і судова практика. Майже з усіх указаних злочинів, наведених у працях учених, місце вчинення злочину не встановлювалося.

Аналіз Кримінального кодексу України 1960 р. свідчить, що лише для двох скла-

дів злочинів, передбачених ст. ст. 161, 162 КК України 1960 р., обов'язковою ознакою об'єктивної сторони був час вчинення злочину, який позначений словами «в заборонений час». Як свідчить вивчення кримінальних справ, зазначені злочини за цією ознакою також вчинялися лише в 15 % масиву. Для злочинів, передбачених ст. ст. 157–160, 162¹, 207, 227¹, 228, 228¹ КК України, а також ст. ст. 161, 162 (за винятком складів злочинів, які мають ознаку часу), час не був обов'язковою ознакою. Про це свідчить і дослідження кримінальних справ цієї категорії.

Відповідно до чинного КК України така ознака об'єктивної сторони складу злочину, як час, властива лише складу злочину, передбаченому ст. 236 КК. Так, для складу злочину, передбаченого ст. 236 КК України, час охарактеризовано так: — «під час про-

ектування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію, експлуатації та ліквідації...».

Аналіз опублікованих робіт із зазначеної проблеми та судової практики свідчить, що деякі автори (зокрема В. І. Антипов) хибно розуміють, що для ст. ст. 148, 149 КК України час є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цих складів злочину. Вони переносять ці ознаки зі ст. 261 та 262 КК України 1960 р. на склади злочинів, передбачені ст. ст. 248, 249 КК України 2001 року. Судова практика за 2001 — квітень 2012 р. не дає підстав підтримувати їхню думку.

Отже, можна зробити висновок, що невідновлення таких ознак об'єктивної сторони, як місце, час та спосіб вчинення злочину в складах злочинів проти довкілля, де вони є обов'язковими, не сприяє правильній кваліфікації таких діянь.

Список використаної літератури

1. Широков В. А. Преступления в области охраны окружающей среды : учеб. пособие. — Хабаровск : Хабаровская высшая школа МВД СССР, 1985.— 64 с.
2. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : Особлива частина / За ред. М. О. Потєбенька, В. Г. Гончаренка. — К. : Форум, 2001. — 942с.
3. Антипов В. И. Комментарий к статье 163¹ Уголовного кодекса Украины // Уголовный кодекс Украины : научно-практич. комментарий. — Киев : Издательство «Фита», 1995. — С. 524-525.
4. Про планування і забудову територій : Закон України від 20 квітня 2000 р. // Офіційний вісник України. — 2000. — № 20. — Ст. 813.
5. Про державний кордон України : Закон України від 4 листопада 1991 р. // Закони України. — Т. 2. — К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 1996. — С. 237-247.
6. Антипов В. И. Указ. труд. — С. 530.
7. Дудоров О. О. Злочини проти довкілля // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. — К. : Канон, 2001. — С. 629-674.
8. Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру : Закон України від 8 червня 2000 р. // Офіційний вісник України. — 2000. — № 28. — Ст. 1155.
9. Про зону надзвичайної екологічної ситуації : Закон України від 13 липня 2000 р. // Офіційний вісник України. — № 32. — Ст. 1340.
10. Панько М. М. Преступления против окружающей среды // Уголовный кодекс Украины. Комментарий / Под ред. Ю. А. Кармазина, Е. А. Стрельцова. — Харьков, ООО «Одиссей», 2001. — С. 496-541.
11. Про природно-заповідний фонд: Закон України від 16 червня 1992 р., в ред. 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — №4. — Ст. 26.